

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Наталія Сорочинська
Ольга Гісем

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

(рівень стандарту)

**Підручник для 11 класу закладів
загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2019

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 р. №472)

Сорочинська Н.М., Гісем О.О.

С 65 Історія України [рівень стандарту] : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. — 240 с. : іл.
ISBN 978-966-10-5840-7

Підручник містить систематизований виклад історії України для 11-го класу. Матеріал відповідає новій програмі Міністерства освіти і науки України.

Для учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти та вчителів історії.

УДК 94(477)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

ISBN 978-966-10-5840-7

© Сорочинська Н. М., Гісем О. О., 2019
© Навчальна книга – Богдан, 2019

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Словничок

Тлумачення термінів і понять, що виділені жирним шрифтом у тексті параграфа.

Документи розповідають

Фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо).

Запитання та завдання

Питання для закріплення знань, умінь і навичок учнів.

▶ Запитання

Запитання, які наголошують на основній думці пункту параграфа.

Цікаво знати

Додаткова інформація для тих, хто хоче знати більше цікавих історичних фактів.

Постать в історії

Тут подано інформацію про видатних історичних діячів, що мали суттєвий вплив на розвиток подій.

Висновки

У цій рубриці прочитаєте стислий виклад провідних думок, розкритих у тексті параграфа.

Електронний додаток

Тут ви знайдете тестові завдання до розділів.

Любі друзі!

В 11-му класі ви продовжите вивчати курс новітньої історії України. Він дозволить вам сформуванати уявлення про події другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Запорукою успішного засвоєння знань, як ви вже могли переконатися за роки навчання у школі, є вміння працювати з підручником. Перш ніж розпочати роботу, радимо пригадати деякі правила. Беручись до праці, необхідно ознайомитися зі змістом підручника та його структурою. Весь матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить декілька параграфів, що, своєю чергою, складаються з окремих пунктів. У тексті ви побачите виділені слова й дати. Звертайте на них особливу увагу. Дати бажано запам'ятати. Виділені слова — це поняття і терміни — необхідно розуміти. Для цього на сторінках підручника вміщені їх визначення. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного, акцентують увагу на сюжеті. Вміщені таблиці і схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо.

Наприкінці кожного параграфа наведено **висновки**, які допоможуть вам сформулювати провідні ідеї. **Запитання та завдання**, які містяться у параграфі, спрямовані на формування різних умінь і навичок. Вони розміщені на початку і наприкінці параграфа, після кожного пункту, подані до ілюстрацій, схем тощо.

Важливим елементом підручника є **практичні роботи** й орієнтовні **завдання для проведення уроків узагальнення та тематичного оцінювання**.

Підручник містить **електронний додаток**, у якому ви знайдете додаткові матеріали до тематичних завдань.

Взявши до уваги згадані поради, перегорніть цю сторінку й розпочніть подальше знайомство з історією Батьківщини.

ВСТУП

ВСТУП

Основні поняття і терміни

Новітня історія України

Основні дати

1945 р. — початок XXI ст. — другий період новітньої історії України

Другий період новітньої історії України

У попередніх класах ви ознайомилися з давньою, середньовічною, новою й першим періодом новітньої історії України. Цього навчального року ви продовжите вивчення новітньої історії України.

Періоди історії України

Давня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія	
6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	10 клас	11 клас
близько 1 млн років тому — IV ст. н.е.	V ст. — кінець XV ст.	XVI — XVIII ст.	кінець XVIII — 1914 р.	1914–1945 рр.	1945 р. — початок XXI ст.

Структура другої частини новітньої історії України (1945 р. — початок XXI ст.)

Хронологічні межі періоду	Назва періоду
1945–1953 рр.	Україна у повоєнний період
1953–1964 рр.	Україна в умовах десталінізації
1964–1985 рр.	Україна в період системної кризи радянського ладу
1985–1991 рр.	Відновлення незалежності України
1991–2013 рр.	Становлення України як незалежної держави
2013 р. — до сьогодні	Творення нової України

1. Назвіть хронологічні межі другої частини новітньої історії України?
2. На які періоди поділяється друга частина новітньої історії України?

Цей період містить багато важливих подій, підсумком яких стало відновлення незалежності й творення нової України. Але пройдений шлях був складним і тернистим.

Після Другої світової війни українцям довелося пережити нові трагедії, породжені підлеглим становищем України за наявності тоталітарного режиму: труднощі післявоєнної відбудови, голод 1946–1947 рр., депортації, тривале збройне протистояння на західноукраїнських землях, нові сталінські репресії.

У той же час більшість українських земель було об'єднано у складі УРСР, Україна стала членом світового співтовариства, взявши участь у створенні Організації Об'єднаних Націй (ООН). Хоча долучення УРСР до ООН було продиктоване бажанням Сталіна отримати додаткові голоси у впливовій міжнародній організації.

Після смерті Й. Сталіна нове компартійне керівництво на чолі з М. Хрущовим усунуло деякі найбільш одіозні прояви існуючого в СРСР тоталітарного режиму — масові репресії, всюдозволеність каральних органів, ігнорування елементарних потреб людей тощо. Було засуджено культ особи Сталіна, реабілітовано мільйони незаконно репресованих (крім тих, кого ув'язнили за «український буржуазний націоналізм»).

Хрущов став ініціатором реформування економіки та соціальної сфери. У суспільстві поширилися сподівання на краще життя, які підживлювалися обіцянками, «що теперішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі».

На тлі процесів лібералізації режиму відбувається нове піднесення української культури, зумовлене діяльністю шістдесятників.

Національно-визвольний рух набуває нових форм. Його учасники відмовляються від збройних форм боротьби, зосереджуються на критиці радянської системи і моральному опорі. Постають перші дисидентські організації. Проте влада жорстко розправляється з дисидентами, тим самим показавши справжнє своє обличчя.

Наприкінці 1960-х – на початку 1980-х рр. радянська система переживала кризу, з якої так і не було знайдено виходу. Україна, як і інші союзні республіки, зіткнулася з наростаючими економічними і соціальними проблемами. Стрімко збільшувалося технологічне відставання від провідних країн Заходу. Щоб приховати проблеми, влада посилила ідеологічний тиск на суспільство, який в Україні обернувся тотальною русифікацією і фактичним нищенням української культури. Відкритий опір системі чинила лише невелика група дисидентів (незгодних), яка зазнавала жорстоких переслідувань і покарань.

Усвідомлення комуністичною владою необхідності змін призвело до започаткування «перебудови». Проте ця політика, як і хрущовська лібералізація, засвідчили, що радянська тоталітарна модель не піддається реформуванню. Вона або розвалюється, або набуває жорстких рис сталінізму.

У 1986 р. Україні довелося пережити нову трагедію — Чорнобильську катастрофу, наслідки якої відчуваються й сьогодні. Ця масштабна техногенна аварія стала детонатором суспільної активності в Україні. А політика «гласності» і «демократизації» спричинила активізацію українського національно-визвольного руху, який завершився проголошенням відновлення незалежності України 24 серпня 1991 р. За визнанням останнього керівника СРСР М. Горбачова, саме Чорнобильська катастрофа стала головною причиною початку розпаду СРСР.

Хоча незалежність здобули мирним шляхом, все ж не вдалося уникнути війни з Росією, яка намагається знову уярмити Україну. У 2014 р. Москва здійснила пряму збройну агресію проти нашої держави, анексувала Крим і розгорнула бойові дії на Донбасі.

Всі зазначені події відбувалися на тлі важливих світових зрушень.

Так, у політичній і соціальній сферах життя в країнах Заходу утверджуються принципи ліберальної демократії і «держави добробуту». У соціально-економічному розвитку під впливом науково-технічної революції (НТР) відбувся перехід від індустріального до постіндустріального суспільства. Прискорився процес глобалізації.

СРСР зазнає поразки у «холодній війні» (1940–1980-ті рр.). Відбувається крах комуністичних режимів у Східній Європі.

У міжнародних відносинах були вироблені головні принципи мирного співіснування, закладені підвалини ракетно-ядерного роззброєння тощо.

Повторимо опрацьоване у минулому навчальному році за візуальними джерелами (фотолітопис)

Київ у день початку Першої світової війни

Наступ російської армії в Галичині. 1914 р.

Австрійський цісаревич Карл нагороджує Українських січових стрільців. 1915 р.

Жінки на військовому виробництві

Демонстрація у Києві в перші дні після повалення царизму

Прибуття делегатів на Український національний конгрес

Проголошення I Універсалу УЦР

Члени Генерального Секретаріату – першого уряду України, утвореного Центральною Радою 28 червня 1917 р.

Проголошення III Універсалу УЦР

Бій на станції Крути

Підписання 9 лютого 1918 р. Брестського мирного договору

Вступ німецьких військ у Київ

Молебень на Софійській площі з приводу встановлення влади гетьмана П. Скоропадського

Українські позиції біля входу до ратуші. Львів, листопад 1918 р.

Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич зі старшинами Української галицької армії (УГА)

Проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки

Карта-карикатура. Україна, 1919 р.

Вступ Червоної армії до Києва у 1919 р.

Парад білогвардійських військ Денікіна у Києві

Евакуація військ Врангеля з Криму

Учасники Другого зимового походу

Жертви голоду 1921–1922 рр. Бердянськ, 1922 р.

Харків у 1920-ті рр.

Розкуркулену родину виганяють з її оселі. 1929 р.

Мітинг, присвячений колективізації.
1929 р.

Пацифікація українських сіл Галичини.
1930 р.

Представник Харківського райкому компартії дає в Клубі залізничників консультацію з питань підготовки до чищення партії. Харків, 1933 р.

Конфіскація у селян продовольчих ресурсів. 1933 р.

Здача колгоспом зерна державі

Доставка до суду звинувачених у «Шахтинській справі». 1928 р.

Пересильний пункт Соловецьких таборів

Члени «Спілки визволення України» під час судового процесу. м. Харків, 1930 р.

Підневільна дармова робоча сила ГУЛАГ у відіграла значну роль у радянській індустріалізації

Мітинг на честь завершення будівництва Дніпрогесу. 1932 р.

Померлі від голоду на вулицях Харкова. Голодомор 1932–1933 рр.

Керівники КП(б)У та уряду України на Привокзальній площі в Києві під час зустрічі з жителями міста в день переїзду з Харкова. 1934 р.

Стаханов у забої. 1935 р.

Антицерковна кампанія 1930-х рр.

Проголошення незалежності
Карпатської України. 15 березня 1939 р.

Зустріч радянських і німецьких солдатів
після переможного маршу Польщею.
Вересень 1939 р.

Парад Червоної армії у Львові.
29 жовтня 1939 р.

Передвиборчий мітинг на Гуцульщині.
Виступає Олександр Довженко.
Жовтень 1939 р.

Поділ панської землі. Західна Україна.
1939 р.

Львів'яни шукають своїх родичів
серед розстріляних НКВС у в'язницях
політичних в'язнів. Червень 1941 р.

Бійці батальйону «Нахтігаль»
на вулицях Львова

Мешканці Львова очікують на
проголошення Акта відновлення
Української Держави.
30 червня 1941 р.

Німецькі війська ведуть бій на вулицях
Житомира. Червень 1941 р.

Німецькі війська в Україні.
Липень 1941 р.

Німецькі військовики спостерігають за пожежою на Хрещатику. Вересень 1941 р.

Мешканці Києва, яких відправляють на примусові роботи до Німеччини.

Визволення Києва. 1943 р.

Мешканці українського села зустрічають радянські танки

Радянські війська проходять вулицями Одеси. 1944 р.

Один із загонів УПА на Волині

Радянські солдати відкривають ворота концтабору Освенцим. 1945 р.

Підняття Прапора Перемоги над Берліном. За участі О. Береста

Висновки

- В цьому році вивченням другої частини новітньої історії України ви завершите розгляд систематичного курсу її минулого.
- Цей період вітчизняної історії містить чимало важливих подій, однак найважливішими серед них стали відновлення незалежності України та її розвиток як суверенної держави.

Запитання і завдання

1. Які ключові події можна виділити у другому періоді історії України, що буде вивчатися?
2. Коли було проголошено незалежність України?
3. Дайте коротку характеристику другої частини новітньої історії України та її періодизації.
4. Якими були загальні тенденції розвитку тогочасної світової історії?
5. Пригадайте та назвіть уроки Другої світової війни для України. Які з них ви вважаєте найважливішими? Чому?
6. Підготуйте навчальний проект «Друга світова війна в історичній пам'яті українців та інших європейців: спільне і відмінне».

Україна в повоєнний період

§ 1. Адміністративно-територіальні зміни Української РСР. Вихід УРСР на міжнародну арену

Основні поняття і терміни

ООН, Рада Безпеки ООН, геополітичне становище.

Основні дати

березень 1944 р. — створення Народного комісаріату закордонних справ УРСР; 26 листопада 1944 р. — з'їзд Народних комітетів (комітетів) у Мукачевому схвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР; 25 квітня–26 червня 1945 р. — робота установчої конференції ООН в Сан-Франциско. Українська делегація прибула для участі в роботі конференції 6 травня; 29 червня 1945 р. — радянсько-чехословацький договір про входження Закарпаття до Радянської України; 16 серпня 1945 р. — договір між СРСР та Польщею про радянсько-польський кордон; лютий 1947 р. — підписання делегацією УРСР мирних договорів із союзниками Німеччини (Італія, Румунія, Угорщина, Фінляндія); 1951 р. — обмін прикордонними ділянками між Польщею і УРСР, остаточне визначення західного кордону УРСР.

1. Адміністративно-територіальні зміни

Питання про західний кордон СРСР, а відповідно й України, гостро постало під час завершальних операцій Другої світової війни в Європі. Сталінське керівництво, кероване імперськими зазіханнями, намагалось будь-якими засобами закріпити свої територіальні надбаня.

Остаточо його вирішили у процесі українсько-польського, українсько-чехословацького, українсько-румунського територіальних розмежувань та юридичного закріплення західноукраїнських земель, що увійшли до складу УРСР протягом 1939–1945 рр.

Особливо складними і тривалими були врегулювання територіальних питань з Польщею та ЧСР. На цей процес значно впливало міжнародне становище, зокрема прагнення СРСР закріпитися у Центрально-Східній Європі.

За Люблінською угодою між урядом УРСР і польським Тимчасовим комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. частина споконвічних українських земель (окремі райони Підляшшя, Холмщина, Посяння, Лемківщина, які згодом отримали назву **Закерзоння**), де проживало майже 150 тис. українців, передавалася Польщі. У такий спосіб сталінське керівництво намагалось підтримати польський прорадянський уряд і згладити негативне сприйняття польською громадськістю радянської агресії 1939 р.

Згаданий договір став першою угодою, яку уряд УРСР уклав з іноземною державою. Доручивши Києву підписати вказаний документ, Москва намагалась насамперед продемонструвати світові можливість практичної діяльності УРСР на міжнародній арені після відновлення її зовнішньополітичного відомства у січні 1944 р., а головне Москва відводила від себе удар в разі невизнання країнами-союзниками по антигіт-

Формування західного кордону УРСР. Сталін відрізає частину українських земель Польщі. Карикатура

➤ Що спонукало Сталіна до таких дій?

лерівській коаліції українсько-польського (фактично на той час радянсько-польського) кордону, який закріплювала угода.

Домовленість між СРСР та Польщею досягнуто 16 серпня 1945 р., під час підписання договору стосовно радянсько-польського державного кордону. Ця угода закріплювала кордон по «лінії Керзона» з відхиленням на схід (тобто на користь Польщі) на 5–8 км, а на окремих ділянках на 17 км. Остаточо процес польсько-українського розмежування завершився у 1951 р., коли на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними територіями. Внаслідок цього до Львівської області увійшли землі в районі міста Кристинополя (згодом перейменованого в Червоноград), а до Польщі відійшли території довкола міста Нижні Устрики Дрогобицької області.

Зі вступом радянських військ на територію Карпатської України ситуація змінилася. Кремлівські урядовці стали розглядати цей регіон як важливий стратегічний плацдарм для посилення впливу в Центральній та Пів-

денно-Східній Європі. Для досягнення своїх стратегічних цілей радянське керівництво використало антифашистський і національно-визвольний рух населення краю.

26 листопада 1944 р. в місті Мукачеве скликали з'їзд народних комітетів, які створювалися за сприяння радянської військової окупаційної адміністрації. На ньому 663 делегати (переважно комуністи) схвалили Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною, обрали Народну Раду як верховний законодавчий орган влади Закарпатської України і сформували уряд. На чолі Закарпатської України став комуніст Іван Турияниця. Для легітимізації Маніфесту було організовано збір підписів під ним. 250 тис. ос. (майже все доросле населення краю) задекларували схвалення документа.

Документи розповідають

Із маніфесту першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання з УРСР (26 листопада 1944 р.)

...Закарпатсько-український народ, вивраний з німецько-мадярського полону, вирішив раз і назавжди здійснити свою віковічну мрію і возз'єднатися з Радянською Україною. З цими думками він йшов на вибори сільських, районних і міських народних комітетів з наказом їм — добитися возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Спираючись на непохитну волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духовництва всіх міст і сіл Закарпатської України, перший з'їзд Народних Комітетів усієї Закарпатської України постановляє:

- 1) Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини;
- 2) Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.
- 3) Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4) Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

✎ Як ви оцінюєте рішення першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України для України і долі краю?

У червні 1945 р. договір між ЧСР та СРСР юридично закріпив рішення з'їзду в Мукачевому. 22 січня 1946 р. видали указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення в складі УРСР Закарпатської області. Цей акт одночасно ліквідував без згоди населення Закарпатську Україну як державне утворення.

Виступаючи 30 червня 1945 р. на VII сесії Верховної Ради УРСР, М. Хрущов заявив, що український народ уперше возз'єднався в єдиній Українській державі.

Західний кордон між СРСР, відповідно і УРСР, та Румунією був урегульований Паризьким мирним договором від 10 лютого 1947 р., за яким визнавалось право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину, Ізмаїльщину, тобто юридично закріплювалися кордони, встановлені в червні 1940 р.

Отже, повоєнний процес врегулювання кордонів УРСР відбувався методами, притаманними тоталітарним режимам, для задоволення його стратегічних інтересів, які збіглися з прагненням українців об'єднатися в єдиній державі.

Процес врегулювання територіальних питань мав для України такі наслідки: були остаточно визначені та юридично визнані кордони республіки; територія УРСР збільшилась на 110 тис кв. км; відбулись демографічні зміни; основну частину українських земель об'єднали в складі однієї держави. У той же час частина українських теренів опинилась за межами кордонів УРСР.

Герб УРСР. 1949 р.

Прапор УРСР. 1950 р.

* Назви міст подані станом на 2019 р.

Наслідки врегулювання територіальних питань для України

Остаточне встановлення та юридичне закріплення кордонів республіки

Збільшення території УРСР, демографічні зміни у складі населення

Об'єднання основної частини українських земель у кордонах однієї держави

Об'єднання українських земель, вихід на міжнародну арену зумовили зміну державної символіки республіки. У листопаді 1949 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ про Державний Герб УРСР, Державний Прапор УРСР, Державний Гімн УРСР.

Завершення формування сучасної території України відбулося у 1954 р. Тоді відзначали 300-річчя Переяславської ради. Країною прокотилась широка і гучна пропагандистська кампанія. ЦК КПРС обнародував тринадцять «тез», у яких доводилась непохитність «вічного союзу» українців з росіянами. Центральною подією ювілейних торжеств стала передача Криму УРСР. 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР, мотивуючи своє рішення спільністю економіки, територіальною близькістю та тісними господарськими і культурними зв'язками між Кримом та Україною, видала указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР». Як зазначалось, акт є «свідченням дружби російського народу».

Але кримський «подарунок» був не таким добродійним актом, як спочатку здавалось. Приєднання Криму переклало на Україну ряд економічних і політичних проблем. Унаслідок війни і депортації кримських татар у регіоні панував економічний хаос.

1. Чому саме західні кордони УРСР зазнали змін за підсумками Другої світової війни?
2. Які території увійшли до складу УРСР у 1940–1950-ті рр.?

2. Україна — співзасновниця ООН. Діяльність України на міжнародній арені

Наприкінці Другої світової війни Україна знову виходить на зовнішньополітичну арену. Проте, будучи складовою частиною Радянського Союзу, вона не могла проводити самостійну зовнішню політику.

27 січня 1944 р. на пленумі ЦК ВКП(б) ухвалили рішення про розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин. А в березні 1944 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки. Очолив його відомий український драматург О. Корнійчук, який розгорнув активну діяльність у напрямку формування самостійного зовнішньополітичного курсу УРСР. Така активність призвела до того, що вже незабаром його замінили на відданого соратника Сталіна Д. Мануїльського.

Здійснивши такий крок, сталінське керівництво мало далекосяжну стратегічну мету. По-перше, представити приєднання західних областей України та Білорусі як акт воз'єднання етнічних територій. По-друге, збільшити кількість своїх прихильників у міжнародній організації, переговори про створення якої активно велися наприкінці війни.

На Кримській конференції в лютому 1945 р. США та Велика Британія зобов'язалися підтримати пропозицію радянського уряду щодо прийняття УРСР та БРСР у члени ООН.

Керівник делегації Української РСР Д. Мануїльський підписує Статут ООН. 26 квітня 1945 р.

На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. Україну обрали до складу Економічної і соціальної ради, а в 1948–1949 рр. вона обирається непостійним членом Ради Безпеки ООН. Представників України запрошують до роботи деяких структур організації, у тому числі Міжнародного суду. Україна підтримала прохання про вступ до ООН Цейлону та Лаосу.

На чолі з наркомом Д. Мануїльським українська дипломатія бере участь у Паризькій мирній конференції (29 липня — 15 жовтня 1946 р.) і в лютому 1947 р. ставить свій підпис під мирними договорами з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

Однак зовнішньополітична діяльність України насправді не виходила за межі політики московського центру. Так, угоди з Польщею та Чехословаччиною про врегулювання питання кордонів підписувались представником Союзного Наркомату закордонних справ. А пропозиції Великої Британії (1947) та Судану (1956) щодо встановлення прямих дипломатичних відносин з УРСР так і залишились без відповіді.

Таким чином, вихід УРСР на зовнішньополітичну арену був зумовлений не національними інтересами України, а стратегічними устремліннями СРСР.

1. Коли Україна стала членом ООН?
2. Коли вперше в ООН відбувся офіційний виступ українською мовою?

Уперше делегація УРСР в ООН заявила про себе, виступивши ініціатором розгляду питання щодо намагання Нідерландів та Великої Британії відновити своє колоніальне панування в Індонезії.

Ще одним важливим аспектом української делегації стали її кроки, які сприяли ухваленню резолюції про поділ Палестини й утворенню єврейської та палестинської держав.

Проте аж до розвалу СРСР українська делегація не мала самостійності в своїх діях. Зовнішнім проявом несамотійності української місії в ООН було її розташування на одному з поверхів представництва СРСР в ООН у Нью-Йорку.

У роки «холодної війни» українській дипломатії була виділена, як тоді вважалося, нейтральна ділянка дипломатичної роботи — соціальні та гуманітарні питання, котрі на теперішній час є провідними. Так, Україна стала автором ініціативи з проведення року співробітництва медиків світу; із боротьби з неписьменністю та підготовки кадрів для індустріалізації країн, що розвиваються.

Уперше в ООН українська мова прозвучала в 1960 р. під час виступу першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного.

Висновки

- Друга світова війна призвела до значних змін у долі України. УРСР вийшла на міжнародну арену як суб'єкт міжнародного права, були міжнародно визнані західні кордони УРСР, докорінно змінився склад населення і, що найважливіше, вперше за багато століть майже всі українські землі опинились у межах однієї держави.

Запитання і завдання

1. Яких адміністративно-територіальних змін зазнала УРСР внаслідок Другої світової війни?
2. Чим був зумовлений вихід УРСР на міжнародну арену наприкінці Другої світової війни?
3. Який головний результат міжнародної діяльності УРСР у повоєнні роки?
4. Яку роль відіграла Україна в створенні ООН?
5. Обговоріть у групах. Назвіть територіальні зміни, що зазнала УРСР у повоєнні роки. Які це мало наслідки?

§ 2. Повоєнна відбудова в Україні

Основні поняття і терміни

відбудова, грошова реформа, карткова система, голод.

Основні дати

1945 – початок 1950-х рр. — період відбудови;
1946–1947 рр. — масовий штучний голод; 1947 р. — грошова реформа, скасування карткової системи.

1. Перехід до мирного життя

Вигнання з території республіки нацистських загарбників поставило на порядок денний питання про повернення до мирного життя. Україну необхідно було підняти з руїн і попелу. Наслідки війни були жахливими. Демографічні втрати становили близько 17–18 млн осіб, матеріальні втрати — 1,2 трлн крб, катастрофічний спад виробництва (у порівнянні з 1940 р. в республіці вироблено лише 20 % електроенергії, видобуто 36 % вугілля, виплавлено 17 % чавуну, 15,4 % сталі).

До кінця 1945 р. відновили 44 % довоєнних потужностей машинобудівної і 30 % легкої промисловості, ввели в дію 123 великі та 506 дрібних шахт Донбасу.

Щоб надати відновленій радянській владі законного вигляду, у 1946–1947 рр. провели фарс з виборами рад усіх рівнів. Населення «одноставно проголосувало за блок комуністів і безпартійних».

У 1946 р. Раду Народних Комісарів перейменували у Раду Міністрів УРСР.

Підприємства й установи переходили на норми мирного життя: відновлювалися 8-годинний робочий день, відпустки, скасовувалась понаднормова неоплачувана праця. Промисловість переходила на випуск мирної продукції.

► Як відбувався перехід до мирного життя?

2. Відбудова та її особливості в Україні

У березні 1946 р. Верховна Рада УРСР затвердила п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946–1950 рр. Модель відбудови господарства повністю відтворювала етапи індустріалізації з усіма її недоліками. Нехтуючи потребами і можливостями людей, план передбачав менше ніж за 5 років відбудувати зруйновані райони країни, відновити довоєнний рівень промислового і сільськогосподарського розвитку та навіть його перевищити.

Особливості відбудови в Україні.

1. Значні масштаби відбудовчих робіт, більше ніж у будь-якій іншій країні Європи.
2. Розрахунок лише на власні сили і на ресурси Радянського Союзу, а не на зовнішню допомогу. «Холодна війна» робила неможливим використання західної, перш за все американської, фінансової та технічної допомоги. Але натомість використовувалися репарації з Німеччини, Італії та Угорщини, а також праця сотень тисяч військовополонених німців та угорців.
3. При відбудові ставка робилась на важку промисловість та енергетику (80 % капіталовкладень) за рахунок легкої промисловості, соціальної сфери та сільського господарства (на останнє відводилось лише 7 % капіталовкладень).
4. Відбудова здійснювалась централізовано за чітким державним планом.

5. Економіка України відбудовувалась і добудовувалась не як самостійний, замкнений і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи.
6. Вагома роль належала адміністративно-командній системі. Саме вона давала змогу за короткий час мобілізувати і зосередити значні матеріальні та людські ресурси на певному об'єкті.
7. Непропорційно велика роль ідеології, яка проявлялася у широкомасштабних мобілізаційно-пропагандистських заходах — соціалістичних змаганнях, рухах передовиків і новаторів.
8. Ускладнення відбудовчого процесу масовим штучним голодом 1946–1947 рр.
9. Нестача робочої сили, а особливо кваліфікованої, сучасного устаткування, обладнання і технологій.

Результати відбудовчого періоду були неоднозначними. З одного боку, було загоєно рани війни, відбудовано промисловість України, рівень виробництва якої в 1946–1950 рр. збільшився в 4,4 раза і перевищив рівень 1940 р. на 15 %. Проте обсяг виробництва легкої промисловості в 1950 р. становив лише 80 % довоєнного. З іншого — ціна відбудови була дуже високою. Зниження реального рівня життя, тяжкі житлові й побутові умови були характерними для більшості населення.

Німецькі військовополонені на відбудовчих роботах

Документи розповідають

Історик Володимир Сергійчук про працю німецьких військовополонених

«Згідно з постановою державного комітету оборони СРСР від 4 червня 45 року, на території України виділялося 494 тисячі 520 німецьких військовополонених. Багато об'єктів в Україні, які сьогодні відомі, відбудовувалися або будувалися заново зусиллями німецьких військовополонених. Не секрет, що Хрещатик відбудовувався завдяки німецьким полоненим. Знаменитий на весь світ ракетний завод у Дніпропетровську, який випускав у Радянському Союзі найстрашніші ракети, споруджували німецькі військовополонені».

➤ Який внесок полонених у відбудову УРСР?

Скасування карткової системи розподілу продуктів і проведення грошової реформи в 1947 р. посилили тягар відбудови для трудящих.

Іншим негативним наслідком стало остаточне розорення сільського господарства. На селян, що отримували мізерну платню, не поширювались соціальні гарантії, вони були позбавлені права мати паспорт, а відповідно — вільно пересуватися. Також їм доводилось сплачувати великі податки, що були накладені на присадибне господарство. Для інтенсифікації праці колгоспників сталінське керівництво продовжувало використовувати примусові та репресивні методи. Так, 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР видала таємний Указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві».

й ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя». За цим Указом репресували 12 тис. колгоспників.

Незважаючи на репресії та надлюдські зусилля селян, на кінець п'ятиріччя так і не вдалось досягти показників довоєнного розвитку. Валовий збір зернових у 1950 р. становив лише 85 % довоєнного.

- Які особливості повоєнної відбудови промисловості й сільського господарства в Україні?

3. Масовий штучний голод 1946–1947 рр.

У повоєнний час на селі склалось вкрай несприятливе становище: за роки війни скоротились посівні площі, зменшилось поголів'я худоби, не вистачало техніки, а особливо робочих рук. Але сталінське керівництво й не передбачало якісь зміни на селі, а навпаки — воно мало стати одним з головних джерел для проведення відбудови.

Навесні — влітку 1946 р. шістнадцять областей України вразила посуха. Озимі та ярові культури загинули. Валовий збір зерна був утричі меншим, ніж у 1940 р. Керівники деяких областей почали наполегливо звертатися до уряду з проханням зменшити планові завдання хлібозаготівлі, які в липні 1946 р. були збільшені з 340 до 360 млн пудів. Відповіддю на звернення про допомогу стали репресивні заходи.

У сільські райони виїхали представники вищих органів республіки, областей, суду, прокуратури. Тільки за перший квартал 1947 р. засудили до різних термінів 1,5 тис. керівників колгоспів, 6 тис. комуністів притягнули до партійної відповідальності за невиконання вказівок партії. Відновив дію «Закон про п'ять колосків», за яким було засуджено і ув'язнено тисячі селян. Колгоспники почали тікати від голодної смерті у більш благополучні райони (Західна Україна), міста. Щоб уникнути обезлюднення села, каральні органи почали відшукувати і повертати селян назад. Незважаючи на суворі репресії, вдалось зібрати лише 60 % від плану хлібозаготівлі (вилучено було навіть насіннєвий фонд).

Розвантаження обозу із зерном. 1947 р.

У той час, коли за межі України ешелонами вивозився хліб (лише в країні Східної Європи та Францію для підтримки режимів, що там встановилися, було безкоштовно вивезено 1,7 млн тонн зерна), в країні розпочався голод, жертвами якого стали майже 1 млн осіб.

Опинившись перед загрозою катастрофи, керівництво України на чолі з М. Хрущовим намагалось зменшити її масштаби за рахунок західних областей і звертанням по допомогу до Москви. У відповідь Сталін заявив Хрущову: *«Ти м'якотілий! Тебе обдурюють, вони грають на твоїй сентиментальності. Вони хочуть, щоб ми витратили наші державні запаси»*. У березні 1947 р. недостатньо «твердого» Хрущова замінили на Кагановича.

Наслідками голоду стало: ускладнення і без того важкого процесу відбудови; скорочення трудових ресурсів села та його можливостей; падіння морального духу населення; невиконання планів п'ятирічки з відбудови сільського господарства.

Отже, головним винуватцем третього голоду в Україні було сталінське керівництво, яке нехтувало долею мільйонів українців заради імперських інтересів.

Поряд з іншими факторами: втрати у війні, міграції населення, входження до складу УРСР західноукраїнських земель, відбудова — масовий штучний голод 1946–1947 рр. мав значний вплив на демографічне становище в Україні.

- ▶ Які основні причини голоду 1946–1947 рр.?

4. Рівень життя та побут населення

За роки війни Україна втратила близько 3 млн осіб на фронтах (майже кожен другий призваний до лав армії) і 5,5 млн осіб у зоні окупації. До цього слід додати вивезених на примусові роботи понад 2,2 млн осіб, з яких на батьківщину повернулося лише 800 тис. осіб.

Завершення бойових дій дало поштовх значним міграційним процесам. Повертались до мирної праці демобілізовані з лав Червоної армії близько 2,2 млн осіб. Повертались й ті, що були вивезені під час евакуації на Схід, і ті, що перебували на

примусових роботах або в полоні за межами України. Значно впливала на міграційні процеси депортація.

На демографічному становищі України відбилися етнічні чистки, що їх проводило сталінське керівництво (виселення кримських татар, німців, поляків, угорців та інших народів) і польський уряд. Унаслідок обміну населенням між Польщею та Україною в 1944–1947 та 1951 рр. 520 тис. українців переселилися з території Польщі, а понад 800 тис. поляків та частково євреїв переселилися до Польщі. Таким чином, через демографічні зміни 1940-х років населення республіки в 1951 р. становило 37,2 млн осіб, це на 4,1 млн менше, ніж у довоєнному 1940 р.

Значно змінився й етнічний склад УРСР. Зменшилась кількість таких національних меншин, як євреї, поляки, німці та інших, натомість збільшилась частка росіян.

Суттєвий вплив на демографічні процеси мали відбудова та подальший розвиток промисловості, які прискорили процес урбанізації і сприяли скороченню кількості сільських жителів.

Війна і повоєнна розруха призвели до катастрофічного падіння рівня життя населення. Не вистачало продовольства і найнеобхідніших речей. Значна частина мешканців міст змушена була вести підсобне господарство, щоб забезпечити сім'ю продуктами харчування.

Як не важко було жити у містах, це не йшло в жодне порівняння з селом. Лише у кожному п'ятому колгоспі робота на полях і фермах оплачувалася, у більшості інших колгоспів за відроблені трудовні селяни отримували мізерну оплату, прожити на яку було неможливо. Єдиним засобом виживання для селян були присадибні ділянки. Але в повоєнні роки розпочався наступ і на них. Ділянки врізалися, запроваджувалися нові податки на плодіві дерева. Зі свого господарства селянин мав віддати певну кількість молока, м'яса, шерсті, яєць тощо.

Вийхати з села до міста було неможливо: селяни не мали паспортів. Єдиний вихід був у молодих хлопців, які відслужили в армії: вони могли влаштуватися на роботу в місті.

У грудні 1947 р. в СРСР скасували картки на продовольчі й промислові товари. Поряд з цим проведено **грошову реформу**. З одного боку, скасування карткової системи було явищем позитивним, яке свідчило про певну стабілізацію народного господарства, з іншого — ця акція,

яка мала засвідчити як населенню, так і всьому світу переваги соціалізму, мала більше пропагандистський характер. Проте після 1947 р. заробітна плата більшої частини населення суттєво відставала від нових державних цін, які майже втричі перевищували довоєнний рівень. Унаслідок цього склалась парадоксальна ситуація: повоєнні прилавки ломилися від делікатесів (ікра, риба, м'ясопродукти тощо), але ні черг, ні особливого попиту на ці товари не було.

Радянський пропагандистський малюнок, який був покликаний показати поліпшення рівня життя